

פרשת דרייפוס וכתב העת הוורשאי Rola בין השנים 1894-1906

אגנישקה פרידריך

קדושה לפי האידאולוגיה השמרנית, ואילו לפי הגישה הפרגמטית נחשבו הקרקעות לאחד היסודות החשובים והמועילים לכלכלה ולפיכך אחד מעמודי התווך של הלאומיות הפולנית. ילנסקי הרגיע את קוראי רולה והדגיש כי אינו חותר לקידום מעמד של בעלי הקרקעות השייכים לאצולת ה"שלאכטה" אלא מתייחס לבעלותם על הקרקעות – מה שראה כמצב עניינים חיוני שבלעדיו לא תוכל החברה הפולנית להתפתח כיאות ואף להתקיים.³ בעמדתו זו הוא ייחס חשיבות רבה גם לכפריים הפולנים אשר עיבדו ופיתחו את המשאב הלאומי כמו ידיהם, והבטיח כי "מימוש האינטרסים החשובים והחיוניים ביותר" גלום בנחלות קרקעיות גדולות וקטנות כאחד.⁴

לפיכך אחד המרכיבים היסודיים בסדר היום של רולה נגע להגנה על קרקעות פולין מפני העברתן לידיים זרות. בהקשר המטריד של ביטול הזהות הלאומית הפולנית, סוגיית מכירת הקרקעות או הדאגה לקרקעות לא נגעה רק לכלכלה. בעיני פולנים רבים היה זה עניין פטריוטי. כאן עלינו לשוב לשמו של כתב העת: רולה היא קרקע חקלאית מעובדת. בהקשר זה היא נושאת מטען פיוטי ואפילו פתוס. אכן, כותרת כתב העת אשר התנוססה בארבע אותיות ענקיות על העמוד הראשון יכולה להיחשב לביטוי הראשון של סדר היום שייעד ילנסקי לכתב העת.

הגיליון הראשון של רולה נפתח במניפסט מפורט ובו התווה העורך הראשי את מטרותיו של כתב העת. כותרת המאמר הייתה, "מה אנחנו רוצים?"⁵ הכותרת אינה משקפת רק רצון לתאר את המציאות אלא גלומה בה הנעה לפעולה, להתמודדות פעילה עם המציאות. ילנסקי השיב לשאלת הכותרת של המאמר ישירות וציין כי "אנחנו רוצים [...] לגבש בחלונות הגבוהים של החברה הפולנית מוקד כוח של התנגדות – סיעה החותרת להילחם ללא סייג בשדה הקרב של הכלכלה".⁶

העורך לא הותיר מקום לספק באשר לגורמים שנגדם ראוי להילחם. הוא העלה על דעתו שני "יסודות זרים": היהודים והגרמנים. "שני השבטים האלה", כתב, "הופכים כיום לאדוני הכלכלה [...] ולמקורות העושר הלאומי בפולין".⁷ לדבריו נמצאו הבנקים, מוסדות האשראי, חברות הביטוח, מסילות הברזל ובעיקר המסחר בשליטת היהודים. בידי הגרמנים, לעומת זאת, היה המונופול על הייצור התעשייתי. בשנים הבאות התמקד רולה בעיקר בנושאים יהודיים, והגדיר את עצמו

ב־1 בנובמבר 1894 נודע לציבור הצרפתי על מעצרו של הקפיטן אלפרד דרייפוס, ועשרה ימים לאחר מכן דיווח גם השבועון רולה, שיצא לאור בוורשה, על האירוע בקצרה.¹ ההתייחסות השטחית והראשונית הזאת בישרה את גישתו של כתב העת לפרשה שטלטלה את אירופה בשנים הבאות: הכתבים של רולה הציגו בקיצור נמרץ את העובדות, אך כיוונו את תשומת הלב למוצאו היהודי של החשוד.

ראוי להבהיר מה היה כתב העת רולה. כתב עת זה, אשר נוסד בשנת 1883 בידי יאן ילנסקי בוורשה, יוצא דופן בהיסטוריה של העיתונות הפולנית. היה זה כתב העת הראשון שאימץ במודעות מלאה את האנטישמיות כחלק מסדר יומו. מראשיתו ראה רולה את המאבק כנגד מה שנתפס כהשתלטות של "יסודות זרים" על הכלכלה הפולנית כתכליתו המרכזית.² עמדה זו הוגדרה כבר בשנה הראשונה שבה יצא לאור ולאחר מכן התעצמה נחישותה והתבצרה. שמו של כתב העת, רולה, שמשמעותו קרקע חרושה או האדמה, משלב היבטים שונים של ראיית העולם של ילנסקי ושל חוג הכותבים שסבב אותו, אך נוגע במישורין גם למצבה הייחודי של פולין במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. לאחר שתי מרידות לאומיות כושלות נטו הפולנים (שבמשך כמאה שנה נגזל מהם מעמדם הלאומי), ובעיקר תושבי האזור הנתון לשליטת רוסיה, לשני הלכי רוחות מנוגדים. מחד גיסא שררה אפטיה ואפילו השלמה עם הגורל, ומאידך גיסא נפוצה התמיכה במודרניזציה של פולין ובכך שראוי לפתח ולתגבר את המבנים הכלכליים והחברתיים שלה. הגישה האחרונה, הקשורה לחוגי הפוזיטיביזם, כונתה במסורת הפולנית "פעילות אורגנית". סדר היום הפוזיטיביסטי היה בראש ובראשונה ליברלי ומודרניסטי ולעתים גם אנטי-קלריקלי (למשל, עמדותיו של Świątochowski). לצד הפוזיטיביזם ניכרו גם מגמות שמרניות שרווחו בעיקר בחוגים הקתוליים, אשר נחשבו אותה תקופה בעיני רוב הפולנים למעוזי הזהות הלאומית. הקשר בין קתוליות ללאומיות נבע מן ההבדל בין הדת המקובלת בפולין המחולקת לבין הדתות של מעצמות החלוקה: פרוסיה הלותרנית ורוסיה האורתודוקסית-פרבוסלבית.

רובד חברתי נוסף שבו פרחו המגמות השמרניות היה אצולת הקרקע. ילנסקי כיוון חלק ניכר מתוכני כתב העת לדעת הקהל של פלח אוכלוסייה זה. האדמה שרוב שטחה היה בבעלות פולנית נחשבה

וספקולציות עסקיות" שאליהן יפנה לאחר ביצוע גזר הדין המשפיל. באותו גיליון הופיעה הערה נוספת – קצרה אך חשובה – שהדגישה מרכיבים שעלו בקנה אחד עם סדר היום של רולה. ההערה התייחסה למורשתו היהודית של דרייפוס והדגישה שהעיתונות הליברלית בוורשה השמיטה פרט זה.¹² נזכרה בה גם כפיות הטובה של דרייפוס ביחסו למולדתו הצרפתית אשר הציעה ל"ארחי פרחי" שכמוהו משרה מכובדת כשלו. כמו כן נאמר בה שהשופטים החליטו "פה אחד" להרשיע את דרייפוס, כאשר הביטוי עצמו מודגש בגופן בולט ומאיר עיניים. הדגש הזה נועד לפזר את ערפל הספקות שאפף את הפרשה אשר הייתה שנויה במחלוקת מראשיתה. הרשעתו החד משמעית של דרייפוס הייתה חיונית כדי להפוך את המקרה שלו למופת ולהכליל ממנו למסקנה שהשאפה היהודית להתבוללות נחלה כישלון חרוץ. לא היה זה מפתיע שכתב רולה טען שרבים לא הבינו מה הגיע את דרייפוס. לדידו הייתה התשובה לקושיה זו פשוטה בתכלית. "הוא רק יהודי", הזכיר הכתב, "והוא מתנהל בהתאם למוסר התלמודי".¹³ הבהרה זו היא ביטוי לטרמיניזם גזעני, בפרט אם מתייחסים לעובדה שדרייפוס היה מתבולל. לסיכום הכריז העיתונאי כי מעשיו של דרייפוס היו אמנם "עגומים ולא נעימים", אך הם עשויים להועיל לתנועה האנטישמית מפני שהם "שירתו את מה שמכונה 'אנטישמיות' באופן משמעותי וראוי לציון".¹⁴ ואכן, רעיון זה יופיע לעתים תכופות גם בעתיד.

עם חלוף הזמן נשכח דרייפוס בעיתונות הוורשאית, כפי שנשכח בצרפת ובכל מקום אחר.¹⁵ ההתעניינות בו גברה שוב בספטמבר 1896, כאשר נפוצו שמועות על בריחתו כביכול. כמה שבועות לאחר מכן הופיעה ידיעה קצרה שנושאה היה שאיפתה של משפחת דרייפוס לערוך משפט חוזר שיוכיח את חפותו.¹⁶ לאחר פרסום הידיעה הזאת לא זכה הנושא להתייחסות במשך שנה.

המצב השתנה באופן קיצוני בשלהי 1897, כאשר הציבור הצרפתי התוודע לעובדה שדרייפוס לא היה מחבר המסמך הנודע לשמצה ששימש כראייה להרשעתו, אלא המאיר פרדיננד אסתרזאזי. תגלית זו עוררה עניין מחודש בפרשה ודפי רולה התמלאו במאמרים שעסקו בה.

הראיות החדשות היו חשובות והעורך הראשי פרסם עד מהרה מאמר המבהיר את הסוגיה לקוראים. מאמר זה לא גינה את הוקעתו של אסתרזאזי ואף ציינו לשבח על כך שהתחמק מהחקירה לאחר זימונו מלונדון לפריס. ילנסקי היה בטוח בחפותו. הוא גינה בחריפות רבה את היהודים שהגנו על דרייפוס וקבע שכדי להגן על אחד מבני דתם הם לא יבחרו גם "בהכפשת שמו של צבא צרפת בעיני העולם כולו".¹⁷ נוסף על כך זיהה ילנסקי את ההוכחות המוצקות לחפותו של דרייפוס אשר פורסמו בעיתונות הצרפתית כמניפולציות עיתונאיות. בהקשר זה השתמש ילנסקי לראשונה במונח "סינדיקט" (תאגיד), שאותו שאל מפרסומים צרפתיים.¹⁸ הוא טען שהארגון הבלתי רשמי הזה, שבראשו עומד רוטשילד, חותר בדרכים עקלקלות לשכנע את דעת הקהל בחפותו של דרייפוס. ואמנם לדידו של ילנסקי, בשלב זה של הפרשה דרייפוס שימש תירוץ, אמצעי, "חייל פשוט". ילנסקי קבע בהחלטיות שהמאמץ נסב על ביצור מעמדה של יהדות צרפת אשר התערער עקב הפרשה.

ילנסקי גרס שלמרות מיליוני הפרנקים הזמינים לשימושי הסינדיקט היהודי, היהודים נחלו כישלון חרוץ ולא השיגו את מטרם. הוא ראה בכך ראיה להצלחת האנטישמיות. הנקודה הזאת נוסחה באופן נחרץ יותר במאמר שהתפרסם לאחר זיכוי המהיר של אסתרזאזי – אירוע

בגלוי כביטאון אנטישמי. יאן ילנסקי, העורך והמוציא לאור, האמין כי מחובתו ליידע את הציבור הפולני באיום הגלום, לדעתו, בנוכחות היהודית בפולין וברחבי אירופה ולהתריע עליו.

אין זה מפתיע, לפיכך, שההערה הקצרה על דרייפוס שהוזכרה לעיל מסתיימת בנימה של שביעות רצון. כעת יש לצרפתים על מה לחשוב – אין ספק כי עליהם לשקול את ההשלכות המצערות של התבוללות היהודים ולהביא בחשבון כי היהודים מהווים סיכון מוחשי העלול לפגוע בכלל התושבים הילידיים של אירופה. ואכן, זו הייתה מסקנתם העיקרית של ילנסקי ושל עמיתיו לעט מפרשת דרייפוס. הם ראו בכך אישור להשקפתם על זרותם של היהודים ועל טבעם המוסרי המושחת. האופי הייחודי של פרשת דרייפוס, חומרת הפשעים שיוחסו לנאשם, האופי החומרי והערמומי של הפעולות המיוחסות לו, וכפיות הטובה שלו כלפי החברה שאפשרה לו לפתח קריירה כה מבריקה, כל אלה הפכו אותו לדוגמה מוצלחת מאין כמוה לסכנת ההתבוללות כפי שתפס אותה ילנסקי. עבור רולה ושאר האנטישמים פרשת דרייפוס נעשתה אבן דרך מרכזית במסע להכפשת היהודים. והתוצאה הייתה שכנוע מוחלט ובלתי מעורער באשמתו של דרייפוס שלא השתנה בכל השתלשלות האירועים בפרשה.

שמו של האסיר המפורסם ביותר באירופה באותה תקופה הופיע יותר ממאה פעמים בדפי רולה. שמו שימש בהקשרים שונים. לעתים בידיעות עיתונאיות קצרות, פעמים אחרות כנקודת מוצא למתקפות אנטישמיות בנושאים אחרים או כשם נרדף לאופיים הנפסד של היהודים באופן כללי ובטקסטים שיוחדו לפרשת דרייפוס. לא נוכל להתייחס לכל גוני קשת החומר הנוגע לפרשה זו כאן, ונתמקד באסטרטגיה הכוללת שאפינה את הגישה של כתב העת הוורשאי לפרשה שנויה במחלוקת זו. בנובמבר 1894, זמן קצר לפני מאז פרוץ הפרשה, הועלה שמו של דרייפוס כדי לערער את אמינותם של מבקרי האנטישמיות אשר כתבו עבור הביטאון הליברלי *Prawda*. רולה התפלמס בחריפות עם כתב העת היריב והתריס כי אילו היה דרייפוס עצמו אדם חופשי, לבטח היה מביע דעות דומות בגנות האנטישמיות. אולם כאשר "הוא חסר התלהבות וחשק לכתוב מאמרים המוקיעים את האנטישמיות".⁸ נוסף על לשון בוטה, אמצעי נוסף לערעור האמון הציבורי בחפותו של דרייפוס היה רמיזה כי בגידתו נבעה ישירות מקשיים כלכליים שאליהם נקלע עקב הימורים בבתי הקזינו של מונקו.⁹ פרשנות זאת ביססה את האמונה באשמתו של דרייפוס בכך שהציגה לציבור מניע משכנע לבגידתו. אולם כאשר החלו לחלחל הספקות הראשונים בנוגע לאשמתו של דרייפוס כמה שבועות לאחר מעצרו, פירש אותם רולה כהשפעה האדירה של משפחת דרייפוס ורמז שבבעלותה פלח מן העיתונות הצרפתית.¹⁰

לאחר ההכרזה על הרשעתו של דרייפוס וגזירת דינו לגלות כמה שבועות לאחר מכן, שב אחד מכתבי רולה לנושא זה וקבע כי "העברירן המתועב הזה" הורשע "חרף המאמץ הכביר של משפחתו היהודית להשפיע על בית הדין".¹¹ ציון הקשר המובן מאליו לכאורה בין היהדות למעמד הגבוה נועדה לעורר את סלידת הקוראים ממעמד הרם והבלתי מוצדק של היהודים המתבוללים בחברה האירופית. אותה כתבה עסקה גם בהשפלתו סרת הטעם של דרייפוס ובכך שעמיתיו לקצונה יעצו לו לקראת הטקס המשפיל כי גם הוצאה להורג הייתה נחשבת לעונש יותר מכובד. רולה ניצל את המידע הזה כדי להוקיע את דרייפוס כיהודי חסר כבוד, אשר מעדיף להגות בבריחה מעונש או בחרישת "מזימות

וכך טעון ילנסקי בפסקנות: "היהודי הוא ההתגלמות הממשית והיוצאת מגדר הרגיל של השחיתות, הכחש, הזיוף והסטייה; היהודי ניצב מולנו ומכריז כי 'הצדק והאמת ניצחו'. אך עקרונות הצדק לא נחלו ניצחון [...] ברור כשמש שעגל הזהב היה המנצח".³⁰

בספטמבר 1899 קיבל רולה בברכה את הרשעתו של דרייפוס. אחד מכתביו פסק: "דינו של דרייפוס נגזר. בהתאם, העיתונות היהודית הגיבה לחדשות ביבבה ובו זמנית לכך [...] גם באלימות קנאית [...] דרייפוס הפסיד במשפט ולא רק דרייפוס, אלא כל עם ישראל!"³¹

ילנסקי לא הסתיר את סיפוקו כאשר הציע לקוראיו סיכום של פרשת דרייפוס והשלכותיה החברתיות. לדבריו, הפולמוס על חפותו של דרייפוס נגד "הרשעתו בכך שבגד במדינה שהעניקה ליהודים זכויות ופריבילגיות שלא הוענקו להן באף מדינה אחרת" היה חשוב. ילנסקי ניסח את הסוגיה בהכרזה מלאת רגש: "או שהיהודים, הנחשבים למכובדים שבאזרחים, הם קורבנות של אנטישמיות ושל תכניה האפלים, או שהם יסוד מסוכן שכל אומה או חברה נוצרית צריכה למען ביטחונה להתגונן מפניו כמו מפני שרפה, מגפה או כל רעה חולה אחרת".³² לדידו של ילנסקי הרשעתו של דרייפוס בשנית הייתה הוכחה ניצחת לתקפותם של הרעיונות האנטישמיים.³³ בעדשות אלה לא הייתה משמעות רבה לחנינה שבה זכה דרייפוס כמצופה.

פרשת דרייפוס הגיעה לסופה המוחלט כאשר אלפרד דרייפוס זוכה סופית בשנת 1906. אך כיצד התקבלה העובדה המוגמרת הזו בכתב העת רולה? באופן כללי ילנסקי חתם את פיו. גם הביטאון שלו נגע בזיכוי של דרייפוס רק פעם אחת ויחידה מבלי להגיב על נעילת המשפט. גם במאמר יחיד זה הוקע דרייפוס כבוגד בארצו. אחד מעיתונאי רולה הוטרד מהענקת אות אביר לגיון הכבוד הצרפתי לדרייפוס. "צלב אביר לגיון הכבוד", כתב העיתונאי המזועזע, "המתנוסס על חזהו של היהודי הבוגד הוא הזוועה בשיא התגלמותה. אין ספק שנוכח בושח וכלימה שכוז תפקע סבלנותה האנושית [...] ואפילו סבלנותו של אלוהים".³⁴ ההכרזה הסופית של רולה לגבי פרשת דרייפוס מייצגת את עמדתם המקובלת של האנטישמים בוורשה. ילנסקי ועמיתיו היו משוכנעים לחלוטין באשמתו של אלפרד דרייפוס, מבלי להתייחס כלל לשינויים בנסיבות הפרשה. יתרה מזאת, הם השתדלו להפוך את הפרשה לדוגמה שממנה ניתן לגזור הכללה גורפת המשמשת כראיה חותכת לאחרותם המקובעת של היהודים ולהיותם אויבי החברה באירופה. בגלל מעמדו החברתי הגבוה של דרייפוס היה המקרה שלו דוגמה ישירה את הטיעון רב העוצמה בגנות ההתבוללות שאותו קידם בעקיבות כתב העת רולה שנאבק כנגדה.

לכותבים שעמדו בקשר עם רולה פרשת דרייפוס הייתה חיונית בעיקר משום שסייעה לגיבושם ולגיוסם של החוגים האנטישמיים בצרפת ובמדינות אחרות. יאן ילנסקי – העורך הראשי והמוציא לאור, ולפיכך דובר הבולט של הרוח האנטישמית בפולין של תקופתו – קבע שהודות לפרשת דרייפוס "האנטישמיות הנוצרית הבשילה, התעצמה ונעשתה תוך שנים מספר לכוח שכמוהו לא הייתה נעשית בנסיבות אחרות אפילו תוך יובל או חצי יובל שנים".³⁵

ראוי להתייחס גם לעמדת רולה ביחס למאמרים שכתב העיתונאי הנודע והמכובד בולסלב פרוס (Bolesław Prus) – אשר לדידו של ילנסקי היה לא רק תומך נלהב בליברליזם אלא גם עיתונאי שמכר את עצמו ליהודים – על פרשת דרייפוס. פרוס לא התייחס לפרשה

שהתקבל בקורת רוח במערכת רולה. במאמר זה התכוון המוציא לאור להציג סיכום סופי של הפרשה. הוא קבע כי הסוגיה לובנה עד תום וכי אשמתו של דרייפוס אושרה. במאמרו נכללו שלוש טענות מרכזיות: ראשית, היהודים הם מעצם מהותם אויביהם של כל מי שאינם יהודים; שנית, מצב זה אינו בר שינוי, מה גם שההתבוללות מאפשרת ליהודים כר פעולה נרחב ולכן הם מסוכנים יותר לחברה האירופית; שלישית, קיימת ברית יהודית עולמית הדואגת לאינטרסים של כל היהודים בכל מקום ואתר גאוגרפי שבו הם נמצאים.

באותו זמן, לאחר זיכוי אסתר האזי, פרסם הסופר הצרפתי אמיל זולא את מסתו הידועה "אני מאשים". עיתונאי רולה לא טרחו לצטט בהרחבה את טיעוניו של זולא, ודאי שלא ציינו כי דייק בהם. הם הסתפקו בהערות בגנותם של זולא עצמו ושל הסגוריה הנמרצת שלימד על דרייפוס וטענו כי זולא ייצג את התפרחת המזויפת של האינטליגנציה.¹⁹ הם כינו את מכלול יצירותיו "טינופת",²⁰ והזכירו לקוראים כי השתמט מלחיימה למען צרפת במלחמת 1870.²¹ גם דרייפוס היה בסך הכול מריונטה בידי הסינדיקט היהודי.²² יותר מכולם הציגו את זולא לקהל קוראיהם כיהודי ממוצא איטלקי.²³ מה שנועד להסביר את מגמתיות עמדתו בעניין דרייפוס. כותבי רולה טענו שלא היה טעם בהגשת תביעה נגד זולא בגין הוצאת דיבה. במקום לדון בעלבונות שהטיח זולא בצבא, יש להבין שבעצם הוא ניסה לערער באופן לא רשמי על תוקפם של פסקי הדין בפרשת דרייפוס-אסתר האזי. אחד מעיתונאי רולה הרחיק לכת וטען כי פרשה זו היא "הזוועה של המאה". מחבר אחר כינה אותה "תרמית עורכי הדין היהודים".²⁴ אולם חרף החששות בחוגים האנטישמיים, זולא הורשע בדין. ילנסקי הגיב בסיפוק: "דרייפוס הפסיד, זולא הפסיד והיהדות הפסידה".²⁵

בחודשים הבאים התגלו ראיות חדשות לחפותו של דרייפוס, שעל אמיתותן ערערו בדפי רולה. אפילו עובדות מובנות מאליהן, כמו הודאתו של הקולונל אנרי בזיוף מסמכים והתאבדותו לאחר מכן, פורשו ב"רולה מתוך גישה עוינת כלפי דרייפוס. עמדת הביטאון הייתה כי אנרי הודה בזיוף כדי לא לסכן את צרפת במלחמה שהייתה פורצת אילו היו מתפרסמים המסמכים האמיתיים ששימשו להרשעתו של דרייפוס. התאבדותו של אנרי תוארה כתגובתו של קורבן נואש האוהב את ארצו ללא סייג.²⁶

בחודשים הבאים לא הופיעו בכתב העת טיעונים חדשים ולא הוצגו גישות חדשות לסוגיה זו. ראוי לציין רק את החרפת המתקפה על העיתונות הוורשאית הליברלית, אשר לדידם של ילנסקי ושל עמיתיו למערכת התייחסה לפרשת דרייפוס במגמתיות מחוצפת. ביקורת זו נעשתה מושחתת יותר לאחר פתיחת המשפט החוזר של דרייפוס. בנסיבות אלה העיר אחד מכותבי רולה את ההערות הללו בגנות אחד מכותבי העת הליברליים שיצאו לאור בוורשה: "דרייפוס הוא יהודי. גם המוציא לאור של העיתון *Kurier* הוא בן דתו שפועל, אם נאמר זאת בפשטות, בהתאם להמלצות ולהנחיות של סינדיקט התומכים של דרייפוס".²⁷

הליכי הערעור המשפטי שנפתחו ביוני 1899 התקבלו כמובן בעיונות בידי רולה. בגיליונותיו שיצאו לאור באותה תקופה אפשר להבחין בנימה של התפכחות מן האשליה ושל אכזבה מהשתלשלות האירועים בצרפת. ישנן אפילו רמזות לכך שצרפת נמצאת במסלול לקראת קטסטרופה.²⁸ הצלחת קו ההגנה על דרייפוס הוסברה בכך שהתוצאות של המשחק המכור הזה נקבעו מראש בשל עוצמתו של הממון היהודי.²⁹

הצבאית והסדר במדינה היה קורס. ואמנם עדיין תלויה באוויר השאלה החשובה, האם הבדותות של זולא לא יהדדו במחנות הצבא? יתרה מזאת, האם לא יוצא להורג איש צבא כלשהו רק משום שזולא "חשף" שקרנים, רמאים או כסילים במשרד המלחמה הצרפתי מפני שנקט עמדה אישית תקיפה?⁴²

פרוס אינו הוגן לזולא מפני שמעבר לדעתו האישית הצטברו בידיו ראיות רבות, נסיבותיות וחומריות, שהפילו את הקצינים אשר העלילו על דרייפוס ונקטו אמצעים בלתי כשרים כדי להסתיר את מעשיהם. אולם חשוב יותר להסב את תשומת הלב להצהרתו החוזרת והנשנית של פרוס כי "משמעת צבאית" או "חוק וסדר" קודמים לצדק.

ובכל זאת פרוס מביע את ספקותיו ומודה כי "ישנם מקרים שבהם מתנהגת האנושות כמו כלב שמירה אומלל ונושכת את היד המנסה לשחרר את השרשרת המתוחה לצווארה. ואמנם אין צורך להוקיע את זולא בהתלהבות עצומה שכזו; הרי מאז ימיו של ישו נוכחנו כי מתקני העולם שהוקעו נמרצות נעשו לעתים לידידיה הנעלים ביותר של האומה".⁴³ אבל כשהוא מסכם את התבוננותו בפרשת דרייפוס הוא טוען:

ישנם כמה סיומים אפשריים לפרשה:

דבר ראשון, אם המטה הכללי הצרפתי אכן היה כה מושחת כפי שטוענים נגדו, יתפוס זולא את מקומו בפנתאון ההיסטוריה לצד ירמיהו הנביא. אולם גורלה של צרפת עלול להיות נורא ואיום!

דבר שני, אם דרייפוס יוכרז כחף מפשע, זולא ייחשב למגן אציל אך חם מזג על הצדק ולאביר המדוכאים.

דבר שלישי ואחרון, אם יסתבר שדרייפוס אכן היה מרגל – אם המטה הכללי הצרפתי מורכב מאנשים ישרים ורציונליים השומרים על סודות מדינה חשובים – יש להחמיר בדינו של זולא.

מעבר למילה הפשוטה "מולדת" עומדים דברים כבירים, דברים כבירים באמת. כמה צרפתים הקריבו את שמם הטוב, את בריאותם, את חייהם, את תהילתם, את חירותם, ואפילו את דמם של ילדיהם – ולשם מה? האם הקריבו זאת על מנת שקומץ של אנשים קולניים ונטולי מצפון ימעיטו בערכו של קרבנם היקר וישיכחו את זכר גבורתם?⁴⁴

כאשר משחקים משחק כזה, אי אפשר לכפר על כך גם בכתיבת ארבעים רומנים.⁴⁴

סדר הצגתן של התוצאות האפשריות של הפרשה והרמזים הבולטים שהוצעו כסיכום לגבי זולא ושותפיו לדעה משקפים את האפשרות שפרוס התעלם מעמדותיו האישיות וכתב בקור רוח תוך ציות לאינטואיציה שלו שדרייפוס אשם. בהתאם הוא הציג את ניתוחו המאוזן, המגונן בעקיבות על זכותה של המדינה לשמור על האינטרסים שלה גם על חשבון הפרט. הוא לא היה יכול להביע במישרין רעיון זה, אך אליו חתר. מנקודת המבט של השיח על השאלה היהודית, הפן החשוב ביותר בכתיבתו של פרוס על פרשת דרייפוס הייתה התעלמותו מן ההיבט האנטישמי של הסוגיה, כאילו עצם את עיניו מראותה. אולם לדעתי סביר יותר שפרוס לא הבחין במקורה האנטישמי של הפרשה, וזו דוגמה לכך שאדם המורגל לתופעה כמו שנאת ישראל המסורתית היה חסר ישע נוכח כושר ההסוואה המפותח של האנטישמיות ונוכח ההנחות והמנגנונים הרציונליים לכאורה שעליהם היא מושתתת. גם העיתונאי הליברלי אלכסנדר שוויטחובסקי (Aleksander Świętochowski), מגדולי האינטלקטואלים הפולנים באותה תקופה, לא היה מודע לפן האנטישמי של הפרשה. עמדתו הייתה שונה מזו של פרוס בכך שהגן על זולא והגדיר את העניין כולו כבושה וחרפה לצרפת. אף על פי כן הוא כשל אף יותר מפרוס בחוסר המודעות שלו לצביון האנטישמי

בתכיפות כמו מערכת רולה, אולם כתב על נושא זה בכמה הזדמנויות.³⁶ הוא נטה להמעיט בחשיבות יהדותו של דרייפוס ולא התעניין בה. ההיבט הבולט של הבעיה שהטריד אותו היה גלום באיום על ביטחונה של צרפת, שאותה רצה לראות כמעצמה אירופית חזקה. אכן, מעמדת המוצא הפולנית אפשר היה להתייחס אל צרפת כאל כוח העשוי לרסן את גרמניה המתחזקת, שחלק ניכר מאדמת פולין היה תחת כיבושה ואשר איימה על הקיום הלאומי של פולין. נבחן אחד ממאמריו של פרוס כדוגמה טיפוסית לעמדתו בסוגיית דרייפוס.

הטקסט המשמעותי ביותר שכתב פרוס על פרשת דרייפוס יצא לאור ב־27 בפברואר 1898 והוא מדגים היטב את גישתו. המאמר נפתח במשל קצר המתאר כיצד ראה פרוס את מצב העניינים הזה: "יום אחד אירע מקרה מוזר. אדם מעד ונפל לחפיר עמוק המקיף כספת. היה זה אחד משומרי הכספת. אך מתקופו של חוק חמור אך הכרחי, נאלץ השומר להישאר במי האפסיים של החפיר עד אחרית ימיו". הכספת במשל מסמלת את צרפת, ובתוכה שמורים "החזק ביותר, הנבון ביותר והישר ביותר". יתרה מזאת, מי החפיר מזהמים – ברור שהלכלוך מסמל את השפלתו של האדם הרגיל בחיים הציבוריים.³⁷ מובן מאליו שהשומר ביש המזל מייצג את דרייפוס. הסיפור ממשיך להתייחס לאותה "פרשה" שגילוייה בולטים לקראת סיומו. כאשר ידידיו של האיש הטובע וקרובי משפחתו מנסים לשכנע את סוהריו בחפותו ודורשים כי יציגו להם את הראיות המרשיעות, קוראים הסוהרים:

"אנחנו איננו יכולים להראות לכם את השערים או את המפתחות שלהם, משום שאויבי המדינה עלולים להשתמש במידע הזה לרעה. אבל גם כבודנו מונח על כפות המאזניים ואנו מצהירים בהן צדק כי החבר שלכם באמת ניסה להגיע אל הכספת..."

"זו המילה שלכם?! אבל אנחנו רוצים את הראיות".

"ומהן הראיות שאתם יכולים להציג לנו?" שואלים הסוהרים.

"אנחנו יכולים להישבע שהחבר שלנו חף מפשע ונמשיך להוקיע אתכם ברחבי העולם כולו עד שתראו לנו את השער שמבעדו התגנב ואת המפתחות שבאמצעותם ניסה לפתוח את השער".³⁸

הסיפור נחתם בהצהרה זו: "וזהו פחות או יותר הנושא שבו עוסק 'המשפט' של אמיל זולא: במקום ללמד סנגוריה על דרייפוס, הוא תוקף את מנהיגי צרפת".³⁹

כאן עוצר פרוס את שטף המטפורות ומתייחס "לאומץ של זולא שבא לידי ביטוי באיגרת המפורסמת", כגון האשמות רגשניות שכיוון אל הרשויות והמוסדות בצרפת. פרוס כותב: "ראוי להודות שזולא גרם למבוכה בקרב בכירי כוחות הביטחון של צרפת. אם כך, אין זה מפליא שכעת הוא זוכה לשבחי בריטניה, איטליה וגרמניה בשל הפולמוס שעורר. לשבחים גדולים מאלה זכאי רק אותו פרקליט הגורם לגנרלים לחשוף סודות מדינה בלי משי"ם".⁴⁰ אולם חרף ביקורתו הנוקבת, פרוס מייחס לעמיתו הצרפתי את הזכות להתייבב "כסנגור של אותו חף מפשע שלו נעשה עוול. עוול שנעשה לאדם אינו סתם אי צדק נקודתי אלא גם מזל ביש והשפלה חברתית".⁴¹ פרוס מוסיף שזולא ניצל לרעה את זכותו משום שלא היו ברשותו די ראיות המפלילות את מנגנוני המדינה. פרוס אמנם כתב את המאמר הזה בתקופה שבה כבר היו בנמצא ראיות משכנעות למדי לקנוניה בחלונות הגבוהים, אך הוא בכל זאת כותב,

השאלה אם דרייפוס אינו אשם או אם יזכה למשפט חוזר היא עניין אחר לגמרי. אבל בית המשפט נדרש להחמיר בדינו ובית הנבחרים נדרש להביע אמון בממשלה המכהנת, ולא הייתה מתרופפת לחלוטין המשמעת

- ibid., 23 (1898). 24
 ibid., 10 (1898). 25
 ibid., 38 (1898). 26
 ibid., 23 (1899). 27
 ibid., 23 (1899). 28
 ibid., 27 (1899). 29
 ibid., 27 (1899). 30
 ibid., 37 (1899). 31
 ibid., 38 (1899). 32
 ibid., 27 (1899). 33
 ibid., 29 (1906). 34
 ibid., 27 (1899). 35
 A. Friedrich, "Bolesław Prus and the Dreyfus Case", *Polin*, השו: 36
 14 (2001), pp. 271-280.
 B. Prus, *Kroniki*, XIII, p. 296 37
 כל הקטעים מצוטטים מתוך המהדורה של
 Z. Szweykowski (21 vols., Warsaw, 1953-70), vols. I-XX.
 שם, עמ' 297-296. 38
 שם, עמ' 297. 39
 שם. 40
 שם, עמ' 298. 41
 שם. 42
 שם, עמ' 299. 43
 שם, עמ' 209. 44
 Comp. A. Świętochowski, "Liberum Veto", *Prawda*, 4 (1898), 45
 in *Liberum Veto*, vol. II, p. 283; "Liberum Veto", *Prawda*, 8
 לגבי גישת המחבר הזה (1898), in *Liberum Veto*, vol. II, p. 287
 A. Polonsky, "The Dreyfus Affair and the גם לפרשת דרייפוס ראו גם
 Polish-Jewish Interaction, 1890-1914", *Jewish History*, 11, 2
 (1997), pp. 29-33.
 שם, עמ' 24, הע' 27. לגבי גישת כתב העת *Rola* לפרשת דרייפוס ראו 46
 גם "Przegląd roczników", in *Ćwierćwiecze walki. Księga*
pamiątkowa „Roli", Warszawa 1910, p. 135.

הבולט של הפרשה.⁴⁵

ואכן, היו בפולין מי שהבחינו בהיבט האנטישמי של פרשת דרייפוס.
 כתב העת הוורשאי *Izraelita*, שייצג את העמדה הרווחת בחוגי היהודים
 המשכילים, היה משוכנע בחפותו של דרייפוס מיד עם פרוץ הפרשה,
 חרף ביטחוננו של רולה האנטישמי באשמתו שלא התערער אף לאחר
 זיכוי הסופי.⁴⁶

הערות

- Rola*, 45 (1894). 1
 ibid., 1 (1883). 2
 ibid., 2 (1883). 3
 שם. 4
 ibid., 1, 2 (1883). 5
 ibid., 1 (1883). 6
 ibid., 1 (1883). 7
 ibid., 46 (1894). 8
 ibid., 47 (1894). 9
 ibid., 51 (1894). 10
 ibid., 1 (1895). 11
 ביקורת דומה הביע Kamienny בגיליון 4 (1895). 12
Rola, 1 (1895). 13
 שם. 14
 ראו לדוגמה E. Cahm, *The Dreyfus Affair in French Society and*
Politics, London-New York, Longman, 1996, p. XII.
Rola, 46 (1896). 16
 ibid., 49 (1897). 17
 ibid., 49 (1897). 18
 ibid., 4 (1898). 19
 ibid., 9 (1898). 20
 ibid., 8 (1898); ibid., 9 (1898). 21
 ibid., 7 (1898); ibid., 9 (1898). 22
 ibid., 8 (1898); ibid., 23 (1898). 23